

MISLI I BILJEŠKE

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ

Iz autorove ostavštine
Primitjeno 12. X 1982.

PREDGOVOR

U ovim mislima, zapisanim većinom na nepovezanim listovima papira, ocrtava se intimno traženje kontemplativnih i izražajnih putova koji bi omogućili da se neposredan filozofski doživljaj — doduše nepotpuno ali ipak što vjernije — prevede u sklop inteligibilnih i senzibilnih simbola. Bez namjere da budu objavljeni, imaju ti zapisi pretežno značaj dubinski koncipiranih fragmenata, a ponekad skiciranih idejnih prednacrtava rasprave. Te bilješke, koje čine dio Vuk-Pavlovićeve ostavštine, predala mi je priređene za tisak njegova supruga dr Lelja Dobronić. Vremenski raspon u kojemu su nastale obuhvaća preko tri desetljeća jer jedan dio (jedini koji je datiran) nosi oznaku 1944. godine, a možda ima i ranijih. Bilješke iz 1944. godine donosimo skupno, a ostale smo rasporedili tematski. Naime, na drugim listovima nema nikakve vremenske oznake, a po razvojnom kriteriju ih se nije moglo razvrstati budući da Vuk-Pavlović pripada onome tipu mislilaca čija je duhovna struktura suštinski izražena već u prvim djelima (*Spoznaja i spoznajna teorija*, 1926; *Ličnost i odgoj*, 1932), te oblikovanje njegove misaonosti ne prolazi kroz kvalitativno različite razvojne faze, osim što je u pojedinim životnim etapama interes više usmjeren na ovu ili onu problematiku. No ovo ne bi bio dovoljan kriterij za datiranje, jer je akcidentalan. Tematsko razvrstavanje smo vršili prema šest momenata (koje donosimo kao podnaslove, a nisu uzeti proizvoljno, već svaki od njih stoji, u zagrada ili bez njih, na jednome ili na više listova odgovarajuće skupine), idući od »Smisla života« kao značenjski najopćenitijeg, prema specijalnijima.

Oznaka posljednje skupine, »Etika«, mogla bi se uzeti i kao zajednički naslov za ove bilješke, ako se pod tim nazivom shvati istraživanje najbitnijih temelja čovjštva. — Vuk-Pavlović je, naime, smatrajući da u njegovom inače kompletnom sistemu manjka etika, namjeravao, osobito posljednjih godina života, izvršiti takvo upotpunjenje. Tako na većem broju zapisa (koje smo stavili u tu skupinu) stoji naznaka »k etici«, »za etiku«, ili slično, a na nekima se iznosi zamisao početka ili dio nacрта za razradu ove filozofijske grane, koja bi, kako je vidljivo ne samo iz ovih posthumno objavljenih bilježaka nego i iz cjelovite Vuk-Pavlovićeve filozofije, razmatrala upravo temeljne filozofijske probleme prelazeći mjestimice u »filozofiju filozofije«. Takva tematika suštinski premašuje okvire discipline koja se obično označuje terminom »etika«, te bi takav zajednički naslov za sve ove bilješke mogao voditi nespornostima sadržavajući ekvivokacije. No upravo odatle što je u toj filozofiji »etos« posljednji temelj, proizlazi da u Vuk-Pavlovićevu sistemu etika u stvari ne manjka, jer ne bi imalo smisla izgrađivati je kao posebnu disciplinu kad je već u samim temeljima implicirana. Ne bi, međutim, bilo naodmet na ove temelje — kao dubinske uvide u ono što čovjeka čini čovjekom — baciti osvjetljujuće snopove refleksije. To je djelomično implicirano u ovim bilješkama, čak se može reći da u njima prevladava takva egzistencijalno ukorijenjena lucidnost.

Uzimajući doživljaj kao ontički posljednji i najobuhvatniji lik zazbiljnosti, Vuk-Pavlovićeva filozofija traži u ljudskom životu, kao slijedu doživljaja, osmišljenje koje bi taj život činilo vrijednim da se živi, i to ne u smislu neke prolazne vrijednosti, nego upravo kao vječni život.¹ Ovo traženje osmišljenja usmjerava se iz imanencije u transcenciju, jer vječnost ne može doduše u prolaznosti života imati svoj izvor, ali čovjek može kroz doživljaj, kao jedan vrhunski domet života, otkriti neprolazan smisao. Iako je čovjek subjekt tog otkrivanja smisla, ono nije proizvoljno, već se ravna prema apsolutnim vrednotama, spram kojih su, međutim, mogući različiti doživljajni pristupi. Kakvim će, prema tome, sadržajima biti u nekome konkretnom slučaju ispunjen taj domet života koji je doživljen kao vrhunski — da li težnjom prema istini i ljepoti, da li ljubavlju ili mržnjom te težnjom prema moći — ne može se prejudicirati nikakvim shematskim određenjima: Vuk-Pavlović zastupa pluralizam doživljajnih pristupa vrijednosnoj ljestvici i, konsekvntno tome, pluralizam ti-

¹ Spontanost misaonog oblikovanja čini ove bilješke srodnima Vuk-Pavlovićevom pjesničkom izražaju. Tako, pun egzistencijalni smisao značenja »vječni život« u jednom konkretnom vidu kondenzira »Treći rijek« u zbirci *Zov* (Skopje, 1964, str. 15).

pova čovjštva i putova prema čovjštvu. Dakako, time se otvara pitanje (na više mjesta akcentuirano u ovim bilješkama) da li će se, ili uolikoj će se punoći u nekome takvom slučaju moći i živjeti konkretno ljudsko bistvo (da li i zločinac može biti stvaralac, da li zlo ima vlastitu stvaralačku snagu, itd.). Traganje za punoćom ljudskosti kroz različitost njezinih mogućih ozbiljenja, jedno od obilježja Vuk-Pavlovićeve filosofije uopće, i u ovim je bilješkama naročito naglašeno i dovedeno do eshatološkog zaoštrenja.

Otkrivajući putem jednog »dijela« vlastitog života neprolazan smisao, čovjek smatra taj dio životno smislotvornim i za sebe mjerodavnim, te druge »dijelove« oko njega usredotočuje; no ništa u životu ne ostaje besmislenim jer zračeci iz ovoga središnjeg dijela, smisaonost prolazi preko čitavog života oblikujući njegovu cjelovitost: *»Ništa na životu nije strano smislu, iako je samo jedan dio onaj koji određuje smisao«* (11).² Odluka kojom neki »dio života« u konkretnom slučaju postaje životno smislotvoran i mjerodavan nije, dakako, uvjetovana samo racionalnom prosudbom, pa niti samo svjesnom aktivnošću, već u njoj sudjeluje cjelovita osobnost s njezinim intelektualnim i emocionalno-voljnim životom, sa svjesnim i podsvjesnim doživljajnim slojevima. Uolikoj će istinitosti i dubini doista biti dosegnut smisao života, zavisi od životne punoće kojom osobnost u odluci djeluje. Ako su u djelovanju koncentrirane bitne snage osobnosti, odluka dosiže egzistencijalnu dubinu koja ju čini neopozivom, sudbonosnom: nađen je vlastiti put k čovjštvu i njime se bez oklijevanja ide — makar uz pregaranja i žrtve — jer se ide prema izbavljenju. Izbavljenju od čega? Od besmisla koji često poput polipa zahvaća u život gušću energiju njegovih uzleta. Izbavljenje (motiv čest u ovim bilješkama) je stvaralačkim životom postignuto oslobađanje čovjštva, životno ozbiljenje specifično ljudskog bistva. K izbavljenju vodi mnoštvo različitih putova na kojima se — stvaralačkim djelovanjem na područjima znanosti, umjetnosti, društvenih odnosa itd. — afirmira neprolazan smisao čovjštva, smisao kojim čovjek postaje supripadnik »zajednice duhovnih bića«.

Izvorni poticaj stvaralaštvu koje vodi izbavljenju označuje Vuk-Pavlović terminom *etos* ili *dobrota* (32). Za razliku od »morala« koji je općenit te, bilo da je autonoman ili heteronoman, sadrži opće norme djelovanja, »etos« sačinjava jezgru stvaralačke autonomije cjelovite ličnosti koja se kroz »dobrotu« kao *»ono personalno stanje bez kojega nema stvaralačkog pokretala ljudskoga«* (32) djelovno izražava ne samo na moral-

² Broj u zagradama iza citata označuje broj citiranog fragmenta.

nom području, već i na istinosnom, umjetničkom i drugim područjima,³ ako to nije slučaj, nastaje pseudo-znanost, pseudo-umjetnost. »Dobrota« jest dakle neposredno-pozitivan personalan odnos spram Dobra kao najvišeg smislonosnog principa. U zbiljskoj dijalektici očituje se taj princip kroz fenomenalne antiteze dobro — zlo. Tako i zlo pridonosi izbavljenju!

Zapažajući da se njegova koncepcija etosa i etike bitno razlikuje od uobičajenih, osobito u tome što prema ovima etičnome pripada samo dio života, neko određeno područje, a ne ljudski život u njegovoj cjelovitosti, Vuk-Pavlović se pita: »*Ali kako bi se mogla za etiku cjelina života ili cijeli osnov života učiniti djelotvornim?*«, i nalazi odgovor duboko originalan: »*Tako da se na život u svrhu etičkog određenja gleda izvana, iz smrti.*« (44). Smrt je, dakle, element života, čak njegova kulminacija — posljednja riječ života. Kao takva, »*smrt postaje stvaralačka*« i upravo stvaralaštvo smrti jest ono koje seže do krajnjih dubina, budući da iz smrti oblikovan etos čini djelotvornim »cijeli osnov života«.

Da li će u nekom konkretnom slučaju doći do ozbiljenja stvaralaštvo smrti, ili će to izostati, zavisi o čovjekovu odnosu spram sebe i svijeta, od prožimanja imanencije i transcencije u tome odnosu. Kao motive za šire razmatranje Vuk-Pavlović navodi dvije takve mogućnosti — »kako promatrati život iz smrti«: a) nihilistički, b) pozitivno-stvaralački. U vezi s kratkim naznakama otvara se tu perspektiva prema dijalektički koncipiranoj problematici, koju donekle osvjetljava predmnijevani rezultat: »*Ovakav iz smrti oblikovani život je uskrslu život, ako se promisli da je život pod a) uništen, ništavan, u ništa upravljen, jedan u mrlu život, u umiranje donesen i doveden život.*« (44). Smrt, dakle, zatvara život u ništavnost samo onda ako je taj život do toga doveden od čovjeka koji ga živi, tj. ako on put svoga čovječstva ne slijedi do kraja već, zadržavajući, guši vlastiti život besmislom ništavila. Iz toga može biti trgnut bolnim doživljajem krnjosti vlastitoga bića (31); no ako ipak »čežnji za punoćom« pretpostavi zastajanje u krnjosti te stvaralačku afirmaciju zamijeni bijednim nadmetanjem suprotstavljenih individuuma, smrt će samo dovršiti ovo ništenje stvaralačke biti života. Stvaralaštvo smrti, kao ni stvaralaštvo života nije, naime, neminovnost, nego mogućnost koju treba zadobiti. Ako je to čovjek postigao, perspektiva smrti mu otvara područje izbavljenja u beskonačnom bitku čiji je supripadnik i u kojemu njegovo djelovanje ostavlja trag koji može voditi prema »apsolutnoj punini smisla« (15).

Izvoran stvaralački poticaj, koji unutar života usmjerava čovjeka prema vrednotama te ga u toj usmjerenosti kao auto-

³ Kao što je i Platonovo Dobro nadesencijalan princip sveukup-

nomnu ličnost čini članom svečovječanske zajednice, u Vuk-Pavlovićevoj filosofiji jest ljubav. Samo u prisustvu ljubavi smrt je stvaralačka, inače umiranje prelazi u (vrijednosno) ništenje. No u stvaralaštvu smrti ljubav dosiže vrhunac, na kojemu život prelazi u misao kao vlastitu apotezu. Riječi zapisane na jednome od ovih listova: »*Velikim stvarateljicama (rađateljicama) i osloboditeljicama čovječstva smrti i ljubavi posvećeno*« (43) vjerojatno su zamišljene kao motto ove osebujne etike, čija bi tematika bila život iz punine ljudskog bistva.

Eros i Thanatos, te dvije iskonske snage, dominirajući Vuk-Pavlovićevom filosofijom, pokazuju u njoj dublju životnost nego da su utemeljene naprosto biološki. Iz egzistencijalne ukorijenjenosti i svojstvenog joj »skupa-bití« one pokazuju put prema transcendenciji duhovnog zajedništva, prema bezgraničnoj otvorenosti duhovnog kosmosa. Može se reći da su u toj filosofiji suštinski prisutne, iako u proznim Vuk-Pavlovićevim djelima nije motiv smrti, osim u ovim posthumno objavljenim bilješkama, izrijeком spominjan (vjerojatno stoga što je imao biti eksplicitan u pripremanom etičkom djelu); no nerijetko ga nalazimo u njegovom pjesničkom izražavanju. Primjerice, misao o pokretu bitka te o zbiljnosti onoga što se čini samo prolaznim⁴ rezimira se stavom: »*Pred vječnošću je svaka smrt punina*«;⁵ saobrazno tome, iz perspektive ljudskog života: »*Tek smrt tko shvati, živi iz punine*«.⁶ Ipak se u tome izražavanju smrt pojavljuje više sporadički, te je eksplicitna prisutnost tog motiva u posthumno objavljenim zapisima jedan značajan prinos razumijevanju ove osebujne misaonosti, tim više što se pojavljuje već u zapisima iz 1944. godine, i to upravo u onom obliku i problemskom sklopu koji će se daljnjom razradom sve više učvršćivati: smrt — posljednja riječ života, te ideja fundiranja etike »sa stajališta smrti« (5). — Prema Vuk-Pavlovićevu nazoru smrt bitno pripada (ljudskom) životu; ona je, dođuš, njegova neminovna mogućnost, ali nije neminovno to kakva će neka smrt biti: da li ništetna ili stvaralačka. Mogućnost da mu smrt bude stvaralačka — da vodi izbavljenju — ima pred sobom svaki čovjek, jer se ta mogućnost ozbiljava u času slobode; no njezin je uvjet: neprihvaćanje besmisla! Ideja ži-

⁴ »*Mi prolazimo, ne zbog uspomene;
mi prolazimo, ne zbog kratke slave;
mi prolazimo, ne zbog bježne jave.
Mi prolazimo, da se trag nam djene
u vječno srce zazbiljnosti prave.
Mi prolazimo zbiljni, ne ko sjene.*«

(Pavao Vuk-Pavlović: *Razvaline*, Skopje 1964, str. 32.)

⁵ Isto, str. 35.

⁶ Pavao Vuk-Pavlović: *Zov*, Skopje 1964, str. 130.

votnosti smrti i njezina mogućeg stvaralaštva čini originalnost ovoga Vuk-Pavlovićeva shvaćanja i distingvira ga od drugih danas raširenih interpretacija. Od raznih filozofskih pogleda, mislim, da mu je (uza sve razlike inače) najrodniji u tome onaj koji se nazrijava iz Nietzscheovih riječi: »Svi smatraju važnim umiranje; ali smrt još nije svečanost ...«;⁷ srodnost im je u posvećujućoj funkciji smrti — u kojoj onaj koji tako umire »posvećuje zakletve živih« — izraz koji adekvatno ocrta jedan aspekt onoga što Vuk-Pavlović podrazumijeva pod »stvaralaštvom smrti« jer se u svečanosti umiranja pobjednika ništetne smrti (smrti suvišnih) ozbiljava zajedništvo i trajnost duhovnih veza umirućeg i živih; dakle, unutar života se ozbiljava trajna veza života i smrti, i to takva veza kojom se život, iz smrti, posvećuje.

Vuk-Pavlovićeva misao da se životu pristupi »iz smrti« ne znači, dakle, put u nejasnu onostranost, već traženje načina da se djelotvornost »cijelog osnova života« oslobodi za istinsku humanizaciju ljudskog zajedništva. Koncentrirajući u sebi glavnu tematiku ovih zapisa, ta misao omogućuje dublje i potpunije shvaćanje cjelovitog Vuk-Pavlovićevog filozofskog opusa.

Bacili smo ovdje jedan pogled na ove bilješke pune misaonosti, bez namjere da ulazimo u mnogostrukost problematike koja provejava njihovom konciznošću, čineći mnoge od njih idejnim jezgrama za moguću filozofsku raspravu.

Marija BRIDA

⁷ Friedrich Nietzsche: *Tako je govorio Zaratustra*, Zagreb 1967, str. 64.

1944.

1.

K nauci o izbavljenju

Konačan cilj ljudskog bitka (des Menschenseins) ne može zapravo biti »divinatio«, pobožanstvenje, jer je to nemoguće. Ali uprkos tome ne odgovara čovjekovu bistvu ovaj konačan cilj usmjeriti u samo *gledanje Boga*. Cijeli čovjek mora doći u *direktan* odnos prema Bogu. Ovdje se radi dakle o *doživljaju Boga* (doživljaj Boga), gdje se pod doživljajem treba razumjeti *totalitet* ljudskog konkretiziranja binstva (Wesenskonkretisierung). Ovdje se radi o dodiru Boga u *istinskoj* zbilji ljudskog bitka (Wirklichkeit des Menschenseins). »Mjerilo bez mjere« ima u život čovjeka potpuno ući, tako da se u svem životu čovjek ponizno uvlači u to mjerilo i prema njemu se razvija, u njemu stiče do svog binstva (Wesen) kao da je tim mjerilom prožet (impregniran). Sva (spoznatljiva) mjerila trebaju zadržati svoj sjaj, svoje dostojanstvo, svoju vrednotu (Wert), svoj smisao, svoju valjanost (Geltung) i doseg u odsjaju (nespoznatljivog) Mjerila bez mjere, ako se ono samo u neprobojnom doživljaju u čovjeku konkretizira i s binstvom čovjeka konkrescira. Ovo *konkresciranje* ima (čini se?) valjda jednako značenje s »izbavljenjem«. »Doživljaj« kao »konkrescija« subjekta i objekta, funkcije i predmeta, *duše s duhom*. (Ljudsko binstvo — Menschenwesen — u duši, Mjerilo bez mjere u duhu!)

2.

Metoda izbavljenja

Očitovanje (Hervorkehrung) *istinskog duhovnog* (specifično ljudskog) »binstva«. »Metafizičko« vlastito »Ja« učiniti onim što

je »zaista« (eigentlich) u supstancijalnoj vrsti i što takvim može postati, i to postati »u slobodi« — može biti jedina zadaća u okviru »problema izbavljenja«. Dakle kratko: izbavljenje zaletom prema »zaistnosti« (»Eigentlichkeit«), prema »istinitosti« (»Wahrlichkeit«). Druge metode nema. Jer ovdje ne vrijedi privid, već samo bistvo (Wesen), a bistvo je istinitost i zaistnost, zapravnost, upravnost.

— Ostvarenje ideje čovjeka je jedina metoda izbavljenja. Ali ideja čovjeka ima svoju mjeru u »Božanskom«! — »Služiti« (rasti!) u istinitosti.

3.

*K etici i nauci o bogu**Dobro*

Pojam poziva!

Pretpostavka:

Dobro se čini zbog Boga.

[To bi trebalo kao smisao ležati u pogledu da je nešto dobro, jer (ili »kad«) to Bog hoće.]

Moje djelovanje treba biti tako formirano da čin zbog Boga (kao čudoredno djelo) ne bude ni kod mene ni kod koga drugoga (bližnjega) ničim spriječen. Još više: moj čin treba biti tako formiran da kod svakog čovjeka (kod mene i mojeg bližnjeg) čin zbog Boga (Bogu za ljubav) (po mogućnosti?) bude promican. Djelujem li tako zbog Boga, veže me to više obzir na najviše (bezuvjetno) mjerilo mog života; to je ali — ako ne apsolutno (božansko!), to ipak objektivno fundirano djelovanje, jer ide uvijek iz bistvenog *na bistveno (poziv!)*, a ne na ljudski slučajno (ili pače nedostatno). Takvo je djelovanje sigurno *nesebično* i unapređuje onoga koji djeluje kao i sučovjeka, i ne potpada pod prigovor »*nesebičnosti*« koja škodi onome koji djeluje (ili bi mogla škoditi), ako bi u nekim konkretnim (okolnostima) slučajevima bila tako shvaćena da dobro bližnjega mora ići pred vlastito dobro, što mora dovesti do protuslovlja, jer bližnji — općenito gledajući — nije *više* (mehr) čovjek (pred Bogom!) nego onaj koji djeluje! (premda vrednosna različitost ljudi može postojati, pa može naravno biti i takav slučaj, specijalan slučaj čina zbog Boga u kojem bezuvjetno i bezobzirno *nesebično* djelovanje specifično /čudoredno/ formira vlastitu dušu u smislu djelovanja zbog Boga!!!).

Bilo bi dakle (kao pretpostavka) u smislu takvog etičkog stava zapravo samo *dužnosti prema Bogu!* (Theokline — bogonamjerna ili theocentrična ili pače theomorfna etika od-

nosno moral). Najviše nije postati bog, a nije ni postati sličan bogu (Platon) (divinatio), nego priznavati boga kao mjeru i mjerilo, kao cilj i svrhu i prema tome *živjeti!* (Theoklina etika) upravljenost prema Bogu priznato ljudskoga. Najviše je »u gledanju Boga (doživljavajući i život oblikujući) boraviti« (u svim djelima i postavcima života živjeti upravljeno prema Bogu) — bogosmjerstvo, bogosmjerstvenost, bogosmjernost. Mi ne možemo postati bog ili se pobožanstveniti, ali ipak u gledanju Boga boraviti, to postati što Bog — prema našem gledanju odnosno vjerovanju — od nas kao duševno-duhovnih bića hoće načiniti. Mi možemo djelovati ako trajno ostajemo usredotočeni na Boga i snagom vjerovanja postavljajući se na stajalište Božje (pa bilo i fiktivno?) postavljati na nas same nama *najviši željeni etički zahtjev kao onaj koji Bog hoće* i njemu kao našem *pozivu* ponizno, dosljedno, junački, pripravno na žrtvu i sklonu žrtvi prijazna bića udovoljavati!

4.

Bog kao mjerilo bez mjere. Put k njemu:

1. Bog kao riječ a) gola riječ, b) smisao, vrednota, riječ puna značenja
2. Bog kao predodžba a) magički, b) simbolički
3. Bog kao ideal (personifikacija, inkarnacija)
4. Bog kao pojam (kategorija, granični pojam i sl.)
5. Bog kao ideja a) kao dobro (sadržaj), b) kao mjera i mjerilo (forma)
6. Bog kao doživljaj (u doživljaju dostojanstva i ništavosti čovjeka; kao prolazno realiziranje mjerila u teškom samotnom hodu k uvijek čistijoj nesebičnosti i poniznosti)

Bog kao a) najviše dobro: put k njemu vježbanjem u *odricanju*

Bog kao b) mjerilo bez mjere: put k njemu kao k prema *nesmiljenom** zahtjevu i ćudoredno-duhovnoj nužnosti

[Bog kao tvrdo, nesmiljeno, bezuvjetno, *beskompromisno!*] Po unutarnjoj borbi, po odricanju vodi *težak* i opterećujući put k njemu. Kao *najviše* dobro Bog *nije dobar* (pre-dobar, Übergut), jer on je mjerilo dobroga. Kao *najviše* mjerilo

* Točkice označuju nečitljiva mjesta u rukopisu.

ali bez mjerila (massstablos), zato *nespoznatljiv!* Samo ga se može doživjeti!! (Nur erlebbar.) Zato vodi k njemu put *vjerovanja* kao zahvaćanja *vrednota*. (Ipak Bog se zapravo ne može ni znati ni vjerovati — nego samo *doživjeti*, pri čemu je doživljaj razumljivo specifičan.)

[znanje: zahvaćanje bića (Seinserfassung)
vjerovanje: zahvaćanje vrednota (Werterfassung)]

5.

K etici

1. Kao osnovno pitanje etike može biti sasvim jednostavno pitanje o *ispravnom* životu odnosno o ispravnom provođenju života. Pri tome treba odrediti pojam *ispravnoga*.

2. I pri ovakvom postavljanju pitanja može se poći od činjenice da je »smrt« posljednja riječ života (*života!* — ne neživota!).

3. Može biti različitih odgovora, ne samo prema povijesno datim etikama s obzirom na pitanje o posljednjem dobru (hedonizam, eudaimonizam, utilitarizam, energizam, etika savršenosti itd.) i životnim dobima (mladost — hedonizam, muževna dob — eudaimonizam i utilitarizam, socijalno usmjerenje, energizam — etika savršenosti, individualno odnosno lično usmjerenje) i sl., nego i prema kulturnim (kulturno-povijesno uvjetovanim) postavkama, pri čemu bi se ali slično odgovaralo. Dakle: »ispravan« život mogao bi se razumjeti u smislu jedne »biološki« (prirodoznanstveno) usmjerene etike, jedne »aksiološki« (duhovnoznanstveno) usmjerene etike, jedne metafizički-religiozno usmjerene (ili temeljene) etike.

biološki — hedonizam, evolucionizam

aksiološki — etika savršenosti i sl.

metafizički-religiozno — mistička etika (apsolutna etika »čistoće«)

Vjerojatno bi mogle i drugačije usmjerene odnosno temeljene etike biti konstruirane odnosno fundirane sa stajališta smrti (etika izbavljenja!), odnosno pročitane iz *života* (to jest doživljene smrti!).

6.

Princip individuacije i teorija

(Moguće i kao nastavak odmah poslije »sve stvorenje vapi za spasenjem«.)

1) Princip individuacije kao pratemelj (Urgrund) aksiomatike:

A — A što znači: Ja sam ja, i

A ne non A: ja nisam ne ja, što znači: ja nisam ti!

Iz nagona samoodržanja individua proizlazi dakle sigurnost ovog logičkog aksioma (princip identiteta i proturječja!).

2) Također sigurnost, vanjske stvarnosti (ne-ja, objekta) na koju se podupire individuuum prema principu individuacije! Ja sam samo ja i *individuiran* ja, ako postoji realan ne-ja! Ako sam *individuiran*, ne mogu biti *sve*. Ono što ja, da »sebe« održim, moram oštetiti odnosno uništiti, jest stvarnost koja nije identična sa mnom, jer inače se ja ne bih mogao *održati* prisvajajući je odnosno uništavajući; odnosno, da je ona a) sa mnom identična, oštećujući ili uništavajući nju, ja bih sam sebe oštetio ili uništio; ali ako ona b) ne bi bila stvarnost (ne realna), samo privid (Schein), ja ne bih mogao njenim istrebljenjem biti *zaista* unaprijeđen, »održan«!

Ako prosuđuješ drugoga u njegovu davanju, neka ti bude polazište čednost i zahvalnost. Čednost pri prosuđivanju bližnjega odgovara plemenitosti koju sam od sebe moraš zahtijevati.

Bježanje od individuacije

A. a) Pasivno: čežnja za smrću

b) Aktivno: samoubojstvo

B. c) Kontemplativno (unutarnje aktiviranje, filozofski stav): uvid *razuma* u neizbježnost i pokazivanje (Hervorkehrung) vlastitog (istinitog) bića

d) pragmatično (?) *religiozni* stav: odnos prema Svemiru (das All), Apsolutnom, Bezuvjetnom, božanstvu. *Ljubav*

c) i d) Nadvladavanje principa individuacije, odnosno njegovih posljedica *radom na sebi samome*, na svojoj unutarnjosti; uz c) na putu razuma (filozofski), uz d) na putu ljubavi (religiozno).

7.

Sloboda i nužnost:

Volja kao »biološka« nipošto nije slobodna. »životinjska« volja je determinirana, dakle i ljudska koliko je »životinjska«. *Specifično ljudsko* treba među ostalim upravo u tome tražiti da je volja — kao specifično ljudska — *determinirana (!) za slobodu*, što znači: princip individuacije determinira (odnosno »sili«, i to »nužno«) ljudsku volju — da stvara slobodu, što znači iskupiti (auslösen) slobodu ne zbog sebe, već zbog lica (Person), tj. ljudskog lica, i time volju — koliko ne služi »biološki« određenom »individu« već »teološki« upravljenom »duhovno« određenom licu (Person) — gurnuti u područje slobode i *u tom okviru* »pojavit se« »slobodnim«, ukoliko volja probija centripetalno usmjeren kauzalni lanac koji proizlazi iz principa individuacije. Tako »volju« zapravo kao takvu »u zapravom smislu« ne može se smatrati slobodnom, ali služeći stvara ona slobodu lica (Person). Ako je dakle volja koliko je ljudska volja (možda »htijenje«, ne volja, dakle kao »htijenje«, Wollen) *nužno* usmjerena na slobodu lica (Person), još iz toga nipošto ne slijedi da u konkretnom slučaju ova sloboda i doista *mora* biti postignuta. Ona može i izostati, što znači da ima ljudi koji *nikad* ne dopiju do slobode.

Determinacija ljudske volje za slobodu ne mora, ali može izbaviti situaciju slobode (Freiheitssituation auslösen). Sad će biti ali i dalje moguće da se čovjek u stanju slobode na višem (duhovnom) stupnju opet determinira (iz slobode!!!) za *determinaciju* — odnosno da se određuje iz slobode za *bezuvjetno* djelovanje, to jest za smisao svoga *poziva* i za konsekvencije, što znači za određenu provedbu njegovih zahtjeva oslobođenu svoje samovolje »uzimanja slobode«.

Jedino po determinaciji iz slobode moguć je proces izbavljenja (iskupljenja, Erlösung).

Postani slobodan

Samo po determinaciji iz postignute slobode (na koju princip individuacije *nužno* nikoga ne sili) [u smislu duhovne vezanosti] moguće je izbavljenje od posljedica individuacije odnosno od nje, ili ono — ako ne *tako* — uopće nije moguće. [Individucija je u svojoj posljedici uništenja onoga što je pozvala sama u život tako paradokсна da ona na kraju — kod čovjeka — vodi do samouništenja (u slobodi »silom«)].

S gledišta principa individuacije pokazuje se (kako je gore izvedeno) *čovjek* odnosno ljudska svjesnost (kao nadvladatelj principa individuacije) kao *nužno* biće (notwendiges Wesen). Volja za individuacijom stvara si dakle u čovjeku (ljudskoj volji) alat kojim će sama biti nadvladana (Werkzeug seiner Überwindung).

Ljudsko htijenje kao osobitost volje individuacije (principa individuacije) po kojoj princip individuacije ima biti nadvladan.

Na što je dakle usmjerena sloboda, odnosno moguće djelovanje iz ideje slobode? što hoću *po* slobodi?

U svakom slučaju radi se o ostvarenju *ciljeva*. A pitanje bi moglo *bitno* biti ovo: Kako *ja* ostvarujem *prave* ciljeve?

Je li »sloboda« dakle *sredstvo* za pronalaženje ispravnih ciljeva (ne samo za odluku o ispravnim ciljevima)?

Djelovati iz *slobode* čini se da ne znači ništa drugo nego djelovati *bezuovjetno* i samo *bezuovjetno* prema *ispravnome* (ili protiv ispravnoga) bez obzira na sporene motive. (Ostaje pitanje: Može li se iz slobode djelovati protiv ispravnoga? Radikalno zlo!) [Kod Sokrata: Može li se *razumom* djelovati protiv ispravnoga? Može li se hotimično, *istinskim*, zaista punim uviđanjem djelovati protiv ispravnoga?]

Sloboda je *isključenje* samovolje, dakle djelovati iz slobode znači djelovati priznajući jedan (vrijednosni) princip (vrijednosnu zakonitost), »smisao«. Izvršava li »sloboda« samo smislovito djelo? Je li »iz slobode« moguće samo smislovito djelovanje? čini se da na pitanje treba odgovoriti jasno, kao što se *protusmisleno* ne može *misлити*.

Sloboda nasuprot nepreglednom mogućem! Uskrснуće zaistnoga (Auferstehung des Tatsächlichen) iz mogućega putem slobode ili nužnosti?!

8.

Još jednom o slobodi

Hoćemo jedanput pitanje slobode postaviti ne s obzirom na njenu činjeničnost (Tatsächlichkeit) (Ima li »slobode«, postoji li nešto kao sloboda), već s obzirom na nužnost (kao potrebu). Pitamo: Je li »sloboda« uopće potrebna? Pitanje u *tom* određenom smislu: *Trebamo* li slobodu? *Trebamo* li *bezuovjetno* tako nešto kao što je sloboda? I kakvu slobodu trebamo? Tako kao: Kakva se sloboda (sadržaj slobode) čini uopće poželjnom?

Moglo bi se možda (!) odgovoriti: Samo ako je »sloboda« *bezuovjetno* nužna za prevladavanje posljedica principa individuacije i samo ako iz nje takvo prevladavanje predvidivo može proizaći, samo je onda ona nešto na čemu valja raditi, ili čime se čovjek valja poslužiti (u slučaju da postoji nešto kao »sloboda«)!

Moglo bi se sad reći, da se princip individuacije može prevladati samo iz *slobode* (iz impulsa slobode) (štoviše, da on

samo s gledišta slobode dopire do svijesti!). Jer koliko je volja determinirana, odnosno nije se još determinirala za slobodu, nije u čovjeku došlo do tog posebnog slučaja — da se on sam determiniran — prebacuje u slučaj indeterminacije (sloboda) u ljudskoj svijesti (Wollen — htijenje) (Volja i htijenje! Samo čovjek ima »htijenje«, a životinja je *podvrgnuta* »volji«.) (»podvrgnutost = determiniranost) — koliko dakle je volja determinirana, ona je *upravo* u smislu principa individuacije (na temelju njega!) i na nj vezana, što više od njega i po njemu određena za determinaciju, za *vezanost*. Samo po zaista nutarnjoj paradoksnosti principa individuacije po kojoj se on u svojim konsekvencijama sam preko sebe prebacuje, upravo »samoubilački« se postavlja, samo u toj paradoksnosti iskršavanje »slobode«, svijesti slobode — ako nisu neki »slučajevi«, »varka«, prijevartni privid — samo po tome je »sloboda« razumljiva kao »istinski dana«, kao »datost«, kao istinska stalnost (wahrer Bestand).

Opet: Sloboda

Tko je slobodan, odnosno čija volja — [ili lice? (Person?)] — je slobodna?

Ne mora biti da je »volja« općenito uzevši ili slobodna ili neslobodna — nego može biti da samo osobiti ljudi kao »osobe«, a i oni samo u osobitim situacijama mogu se nazivati »slobodnima«. Možda je uopće samo istinski čovjek — stvaralac slobodan, a da prosjek poput čovjekolikog dvonošca nikad ne stigne do »slobode«; tako bi bili zaista slobodni sveci, umjetnici, duhovni stvaraoci, odnosno toliko koliko su doista sveti, umjetnici itd., dakle u njima specifičnim činovima, gdje se oni baš kao »slobodni« realiziraju, dakle u njihovoj njima odgovarajućoj slobodi.

9.

Žrtva kao najviše dobro (!)

Volja i radost za žrtvu (Opferwilligkeit-und-freudigkeit)
kao *put spasu!*

Vjera = povjerenje

(Povjerenje = *pristajanje* uz ono, u što imam povjerenje!)

Angelus Silesius:

Nijedna smrt nije ljepša nego ona koja donosi život, nijedan život plemenitiji nego onaj koji iskače iz smrti.

(Cherubinischer Wandersmann, IV, 103)

Čovječe, ne umireš li rado, to ne želiš svoj život, život ti ne će biti dan osim kroz smrt.

(Cherubinischer Wandersmann, VI, 121)

15. XI 1944.

10.

O postojanju se zna!

U vrednotu se vjeruje!

(? *Mjerilo* pripada u područje vrednota i postojanja. [Vjeruje se i znade.] Ono što postoji je ono što se usmjerava prema vrednoti. Ipak *mjerilo bez mjere* stoji iznad svakog postojanja i vrednote. [Prastav (Ursetzung) doživljaja]. Ono je Wissens- und Glaubensentrückt), ali ipak *nije* strano doživljaju (erlebnisfremd)!

11.

Smisao života

Smisao života može ležati ili izvan njega ili u njemu same. Ali ako je izvan, onda može biti samo u nečemu što je već element života, jer inače ne može živo imati na njemu interesa, jer se *smisao života* ne može vezati za nešto što samo na neki način ne participira na životu. Onda bi, dakle, pitanje valjalo ovako formulirati: Smisao života može ležati ili u *dijelu* života (onome što sudjeluje u životu ili u nečemu u čemu život sudjeluje) (mikrokozmički ili makrokozmički, subjektivno ili objektivno!) ili u cijelom životu, odnosno u cjelini života (gdje je život razumjeti kao sistem doživljaja ili slijed doživljaja, a doživljaj valja kako subjektivno tako i objektivno odrediti kao *metempirički* predmet, to jest predmet metafizike). Ako bi se smisao vezao za jedan dio života, to je i drugi dio za ostvarenje smisla jednako potreban, pa ne smije propasti ili biti odbačen kao *besmislen*. Služenje smislu, odnosno dijelu koji stvara smisao, upravo je njegov smisao. Ništa na životu nije strano smislu, iako je samo jedan dio onaj koji određuje smisao. Dakle, zavisi — ako i možda ne u jednom jednoznačnom, *monotonom* smislu, smisao života od života samog. Može se dakako pitati, od kakvog života — jer se život može oblikovati ako je ljudski život; ali ako je smisao života vezan za sam život, a taj smisao *mora* postojati, to postoji prije svega zahtjev da život bude vječan (Forderung der Verewigung des Lebens), da upravo *ovaj* život kao smisao života bude ostvaren! *Vječan* ži-

vot! Tako dolazimo — na čudnovat način — na stavak vjervanja koji tvori završni stavak kršćanskog Creda! (Vjerujem *život vječni. Amen.*) Naravno, kako može čovjek bez tog vjerovanja život kao smisao života htjeti i nastojati ga ostvariti!

12.

1. Nije pitanje do čega stoji *sreća* života, nego do čega stoji *smisao života*.
2. Jer tzv. »sreća« stoji do ostvarivanja *smisla svoga* života.
3. Ne može se pitati, *da* li život (opstanak, egzistencija) *ima* smisla ili ga nema, nego
4. Kako *dati smisao* životu, kako *ostvariti* smisao života (*Ostvarenje vrijednosti*)
5. Što je »smisao«?
 - a) »Smisao« života je ono što *opravdava* život, što život čini takvim da se može smatrati razložnim, da može »opstati« pred postavcima i prohtjevima čovječega uma.
 - b) »Smisao« u *vrijednosnom* odnosu!
6. Smisao života u ostvarivanju »*samopostavljene svrhe*« tj. poziva! (ne zvanja)
7. O pozivu

13.

Zadnja riječ života. — Zadnja riječ je: smrt.

Ako smo si i postavili pitanja: bistvo i smisao pozvanja i poziva, spoznaja (što spoznavati), djelovanje (bistvo pozivnog određenja), mjerilo, bezuvjetno u životu, povijesni položaj (i kulturna obveza prema zajednici), to postaje najjednom sve bez svrhe — jer je posljednja riječ: smrt. A odgovor duše na ovu bezsvrhovitost nije skepsa, nije fatalizam, nije nihilizam, nije rezignacija, nego: očajanje.

Ali uviđaj očajanja je već i osnova za nadvladavanje prvog uviđaja koji vodi k očajanju: jer nasuprot njemu je smrt izbavljenje od očajanja samoga. I tu se bistri pogled, i otvara se novi uviđaj, treći uviđaj. Je li smrt ništa, ili je više ili manje nego ništa?

Smrt nije samo biti mrtav.

Smrt nije prva riječ umiranja, nego posljednja riječ *života!* Ona je svojevrsan predmet *doživljaja*, ne umiranja, i život koji osjeća trn (traži istodobno sredstvo izbavljenja od njega) čezne jednako za *izbavljenjem* od tog trna. Gdje treba tražiti put izbavljenja? Prije svega u samome sebi, u svojim vlastitim visinama, jer se u samom sebi mora nalaziti smisao sama sebe i po njemu *odvažnost* za samog sebe, *odvažnost* za smion zahvat svojeg najvišeg očitovanja u *stvaralaštvu*, i moći namaći snagu sama sebe afirmirati i nositi!

14.

Izbavljenje (Erlösung) u ulaženju u zajednicu visokih i viših (plemenitih i plemenitijih) *duhovnih bića* — time se čini da je *uskrsnuće jednoj novoj duhovnoj vezanosti* pretpostavka izbavljenja.

Izbavljenje: iz *stvaralačkog* (kao izvora) koje ima svoju pretpostavku samostalno u *duhovnome*. Ili možda ovako: *Duhovno* je bistvena pretpostavka stvaralačkog. Duhovno valja u tome tražiti i naći, što je prema bistvenom pretpostavka (i kao sredstvo i cilj »izbavljenja«) stvaralačkoga. Priroda nije bistvena pretpostavka, nego nužna životna pretpostavka, pretpostavka realizacije (kao *materijal*) stvaralačkoga. Ona je nezbuježna, ali ne bezuvjetna pretpostavka stvaralačkoga.

Izbavljenje je tako moguće da po činjenici duhovnoga nastaju *nove* mogućnosti bića (Seinsmöglichkeiten) u specifično ljudskome. Ljestvice *novih* datosti bića i vrsti (Seins- und Artgegebenheiten) u čovjeku vode do izbavljenja(?) Koje su ali te stepenice? I gdje je posljednja stepenica? Treba li dakle misliti na *izrađivanje* (možda bolje: stvaralačko tkanje) izbavljenja?

15.

Izbavljenje!!! Beskonačnost!

Mi smo doduše konačni (a i cijelo čovječanstvo je takvo). Ali budući da pripadamo *beskonačnom bitku*, koji nije ukočen, već s *bivanjem* (kao korelativni pojam!) čini beskonačnu stvarnost, radimo mi na beskonačnome, jer djelujući pod idejom otkupljenja, izazivamo trajnu transformaciju beskonačnosti u smislu i u smjeru otkupljenja, i tako imajući udjela u *beskonačnom duhu*, sami sebe u svrhu prevladavanja po individualizaciji iznesenog trpljenja (bolje: prokletstva — Unseligkeit) *žrtvujući* unosimo ideju ulaženja u spas u naš zemaljski život.

I tako s idejom otkupljenja »usavršavamo« naš život time što ga stavljamo pod najvišu svršnu ideju, i tako našem životu dajemo apsolutni smisao. Ali kako mi hoćemo naš život u ideji apsolutne punine smisla, to smo mi i subjektivno individualno otkupljeni kad živimo *nalazeći se u spasu* (im Heile stehend) kao članovi duhovnog svemira (des geistigen Alls). Ima to, naravno, značenje za čitav svemir, da mi *time* sudjelujemo u spasnjском otkupljenju.

FILOSOFIJA

16.

Posljednji smisao filozofije leži u licu (Person) filozofa, koji se na i po filozofskoj stvaralačkoj djelatnosti *unutarnje* oblikuje u *filozofa*. Kao takav on živi za *ovaj* posljednji smisao: da bude kao lice (Person) središte, i to dinamično središte, duhovne — jedne *određene* duhovne — zajednice. Tako leži problem smisla filozofskog čina u pitanju duhovne zajednice koju je takav na određene duhovne vrijednosti usmjeren čin sposoban oblikovati — odnosno koja se oblikuje po njemu posredstvom filozofa kao posrednika! (filozof kao posrednik !!!)

17.

Što je filozof? Što znači »biti filozof«?

Filozof u povodu stečena na osnovu iskustva i umovanja samostalna uvjerenja ima svoju biću svojstvenu koncepciju života, koju hoće da ostvari po nuždi svoje duševno-duhovne organizacije.

Put je toga ostvarenja i njegova eksplikacija u stvari »filozofija« toga i takva filozofa. Ishodište je k tome uvjerenje i doživljavanje pogledom na određenu *vrednotu kao najvišu*.

To može biti »spoznaja« ili »etičnost«, »svetost« ili sama »ljubav« — realna, idealna ili mistična. Prema ljestvici vrednota, prema »idealima«, odnosno najvišem idealu izgrađuje se »umstvenik«, »umovanjem nošeni« i željeni »svijet« u svojim mogućim slojevima — realnom, idealnom, mističnom, pri čemu može vizija takva svijeta sadržavati sva tri sloja, ali može biti i krnja i sadržavati (i oživljavati) samo jedan od mogućih slojeva, ili i dva, ili i tri s različitim naglaskom na kojemu od tih slojeva, tako da ti svjetovi mogu doista biti različiti i pri stalnoj određenosti takvih »slojeva«. Pluralitet svjetova može tako biti vrijednosno uvjetovan.

18.

Filosof ne mijenja svijet, on samo vodi do mijene, daje razloge, uvjete i osnove promjeni — ali i održanju njegovu. On nagovještava i uvjetuje njegovu mijenu, da bi ga održao! On ga želi vidjeti promijenjena u ljubavi i dobru, ne u nehaju, nasilju i zlu. Mislím da je to aksiomatički jasno. A ako svijet ipak pođe po zlu, nije na njemu krivnja, nego na onima koji svijet u ime filozofa hoće da mijenjaju.

I najbolji od najboljih uviđaja i uputa mogu da se upotrijebe na zlo. Radi se o tome, kakav je čovjek, koji će se za njima povoditi kao svrhom ili se njima služiti kao sredstvom.

Filosofija = znanje usidreno u ljubavi.

Gdje te ljubavi (prema čovjeku u relativno najvišoj njegovoj vrijednosti) nema, tamo se *sofist* odvaja od *filozofa*.

I danas postoji ta razlika. Dok filozof služi filozofiji, sofist će odbaciti *etos* ljubavi, htjet će posramiti čovjeka, potkopati njegovu bit i borit će se protiv filozofa i filozofija i najbjednijim sredstvima; klevetat će ih (filozofa i filozofiju) i denuncirati (prokazivati).

Filosof je nosilac i lični ostvarivalac *etosa* jer »mudrost« života je u stvari ne njegov logos, nego njegov *etos* = logos koji ostvaruje (tumači, propovijeda) agapu!

19.

Dvije vrste filozofije

Filosofija iz principa (prema principu) individuacije i filozofija iz principa izbavljenja (Erlösungsprinzip)!

Dvije vrste filozofije!

filozofija carstva individuacije (Individuationsreich)

filozofija božjeg carstva (Gottesreich)

(krivnja — milost)

Kategorijalni sistem iz principa individuacije

(Kauzalitet ima svoj početak i u principu individuacije.)

znanost i religija

↓

princip

individuacije

↓

princip

izbavljenja

tehnika individuacije i tehnika za izbavljenje!

ratna znanost (Kriegswissenschaft), logika, spoznajna teorija — individuacija

znanost mira (Friedenswissenschaft) —

antiindividuacija

Dakle: Teoretska svijest može se konstituirati u najpunijoj zavisnosti od principa individuacije i oblikovati znanost i filozofiju, ali može se oblikovati i polazeći od principa izbavljenja i kao »izbavljena« teoretska svijest (»erlöstes« theor. Bewusstsein) htjeti prokročiti i dovesti do kraja sasvim drugi stvaralački put znanosti i filozofiji! Tada takva svijest *prevladanog* principa individuacije oblikuje i sasvim drugu vrst znanosti i filozofije. U prvom slučaju poglavito »prirodna« filozofija (»Natur«philosophie), u drugom slučaju *religiozna* filozofija! Ili: prirodna znanost ili religiozno (duhovnoznanstveno?) fundirana filozofija.

filozofija iz »znanja« (Wissen) (Sein)
 filozofija iz »vjerovanja« (vrednosna)

[In luce per amorem]

In libertate per amorem

Još jednom o *slobodi*

Slobodno je djelovanje koje iz *ljubavi* Gdje djelujem iz ljubavi, djelujem slobodno.

Slobodni smo gdje ljubimo.

Druga verzija: Gdje *djelujem* iz ljubavi, *oslobađa* me to djelovanje od zapletenosti u princip individuacije.

Problem I a) duh/spoznaja, odnosno »teorija« i princip individuacije

b) *ljubav*/etika, odnosno Praxis i princip individuacije

II a) duh i sloboda kao jedinstvo

b) ljubav i sloboda (als Einheit genommen)

III duh i ljubav

stupnjevi duha

stupnjevi ljubavi

IV duh kao »slobodno« *primanje*

ljubav kao »slobodno« *davanje*

V meditacija kao »unutarnja« praksa

kontemplacija kao »unutarnja« aktivnost

ekstaza kao čišćenje unutarnje aktivnosti

[Unio mystica kao Einkher?]

[sloboda *kao* »samoća« ??] (Abgeschlossenheit)

[sloboda *po* »samoći« ??]

[sloboda *u* »samoći« ??]

[Nirvana!]

20.

Autoritet (zakon) filosofije je samo sâm filosofički um, um koji filosofira. Zato ne može biti jedna filosofija nasuprot svim drugima *philosophia perennis*. Svaka je filosofija, koliko je to doista, u *philosophia perennis*. A isto je tako filosofija koja hoće da bude dogma, svaka *philosophia militans*, u stvari *negacija* filosofije, suprotnost filosofskome duhu.

Filosolija nema i ne može i ne smije imati ili priznavati neki autoritet izvan sebe. Inače se ona uopće ne da *ostvariti*.

To me je naučilo mojih 80 godina i 65 godina filosofiranja.

21.

Nikad se filosofija ne izdaje za objavu: pravi filosof je iznosi kao *poziv* (zov) ili *preporuku*.

POZIV

22.

Kriterij pravog *poziva*: oduševljenje, koje nije »osjećaj«, već istinska volja za posljedicama, volja da se podnese sve, ali doista sve, što je potrebno ili neizbježno za provedbu stvaralačkog impulsa, društveno — volja za *poštenom* borbom — poštenom u smislu borbe koja nije egocentrična već *kreocentrična* —: *konačno, dakle, kriterij poziva: žrtva — dobra volja — radost — odvažnost!* Odanost ideji koja čini smisao »poziva«!

osobni (individualni) poziv — heterocentričan, heteronoman
lični (personalni) poziv — autocentričan, autonoman

Bistvene vrijednosti koje su u odnosu na ličnost — umjetnik, svetac, prorok, filosof, učenjak.

*

Ne gledaj kakvi su drugi, nego gledaj kakav si *Ti*. Tvoje djelovanje treba biti određeno prema povratnom učinku na tebe samoga, prema normi koju u sebi nosiš, prema normi koja utiskuje žig tvojem pozivu, koja vlada tvojim pozivom.

(Ne čini dobro zbog drugih, već zbog *sebe samoga*, da ne budeš niži od svoje norme, svog poziva.)

Poziv znači službu. Može biti i služba na pozivu (tvog bližnjeg) tvog sučovjeka! Oluči — da li si *normirao* (!) svoj poziv

samo u sebi samome, ili u pozivu drugoga nalaziš svoju normu! I odluči onda u službi čijeg poziva ćeš biti da zadovoljiš *svoju* normu, da li ćeš služiti pozivu Krista, Buddha, ili Atila i Napoleona — odluči između ljubavi i moći!

23.

Ako ti *tvoj* poziv ima biti svet, onda imaš samo jedan izbor. Nađeš li da ti *tvoj* poziv s pravom *nije* svet, nego *mora* biti svet, ako hoćeš kao čovjek opravdati svoje ljudsko postojanje, onda moraš htjeti ove konsekvencije:

1) Poštivanje tvog poziva od strane drugih. Ta kako ćeš inače u socijalnom krugu ispuniti svoj poziv?!

Onda ali i ti moraš dalje ostati dosljedan i povući *ove* konsekvencije:

2) Poštivanje poziva drugih s tvoje strane! (konflikt između poziva?! borba?!)

Kažeš: Nemoguć je zahtjev da se dovede u sklad provode nje tvog poziva s respektiranjem tuđeg poziva. A ja odgovaram: Da, to *jest* nemoguć zahtjev. Da, biti *čovjek* je po sebi nemoguć zahtjev, i ljudski život, da *ljudski* je upravo ljudskije i dublje — zahtjev da se potvrdi tragedija čovjekovanja! (Menschen sein)

Tko ima poziv, tko hoće poziv — pobjednik je smrti! Poziv znači: *umrijeti* da bi se živjelo! Sama smrt dobiva svoj životni smisao (Krist!). Žrtva života — radi održanja života.

Zadatak života — opravdanje na nj usmjerena djelovanja??

24.

a) Visoke vrednote — vrednote poziva — poziv prema mjeri vrednota poziva

b) *Najbolje* na što netko može biti usmjeren tim što također od sebe može načiniti najbolje!

c) *Opravdaj svoje postojanje!* Kako? Tako: Ispuni svoj poziv tim što na najbolje usmjeren, *najboljim mogućim* djelovanjem činiš od sebe najbolje (najbolji instrument, kulturno-društveni instrument).

Imaš li ideju o tome što je *bezuvjetno* nužno u općim ljudskim odnosima i vezama u kojima živiš? Ako prepoznaš normu ovog svojeg vida dužnosti (Sollenssicht) i vrednote koje se u njemu imaju objaviti, odnosno za realizaciju kojih si pozvan i *u svim* okolnostima potvrđuješ i hoćeš potvrđivati, ako si se

stavio u službu ostvarenja vrednota u ovom smjeru, onda slijediš svoj poziv.

Poziv proizlazi od dobra (od vrednote)

Naš poziv ne proizlazi od čovjeka, nego od (najvišeg) dobra (od najvišeg spoznatog i jer najvišeg mišljenog zato i najdublje htjetog dobra).

25.

Opravdanje:

Poziv:

Odgovornost:

Odvažnost za žrtvu, spremnost na žrtvu:

Predanost, ponizno privoljavanje (Einwilligen) u zvanju, *odanost!*

Ne uzimaj si pravo zahtijevati od drugih, što imaju raditi. Time im daješ pravo da od tebe zahtijevaju da radiš ono što njima odgovara. Tako bi oni lako mogli tražiti od tebe ono što se protivi tvom pozivu, što više oni bi to mogli dotle dovesti da budeš nevjeran svom pozivu i odustaneš od njegova ispunjenja. Ali ti imaš pravo zaštititi se od drugih i od njih zahtijevati ono što su *propustili* da ti možeš ispuniti svoj poziv. I ti ćeš imati dosta borbe da ostaneš na miru. Ali se ne miješaj u poslove drugih ako oni ne diraju tvoje i prepusti *pozvanima* da nadziru i uređuju socijalne dužnosti i obveze tvojih bližnjih. Ne zahtijevaj od drugih ništa što bi tebi za ljubav *činili*; nego gledaj i istraj na tome, što bi bili propustili. Jer drugi nisu tebi obvezani za *pozitivno*, dakle ni za kakav pozitivan čin, i ti nemaš pravo nikako ih izrabljivati. Oni nisu zbog tebe, i nisu ono što jesu zbog tvog poziva. Oni su tu zbog svojeg poziva kao što si ti zbog svojeg i kao što jesi *ono* što jesi.

Ali traži, što su *propustili*, da ostaneš nesmetan u ispunjavanju svog zvanja. Ljubi svog bližnjega, ali ipak ne ljubi njegovu lakomost, ne ljubi njegovu častohleplje, njegovu nemarnost u moralnim obvezama — a sasvim naročito njegovu prema tebi jedanput preuzetu dužnost u vezi s njegovim pozivom. Prestani činiti žrtvu. Ako je potrebno, bandite — i na duševnom području — ne trebaš i ne moraš podnositi.

[Kad usud (sudba) tebi zamračil dane tvoga žića — onda se znaš sjetiti da pitaš sved iznova zaboravljena pitanja o tome, što li duguješ tome životu.]

26.

Traženje puta k srcu svijeta

Naprezanje čovjeka koji je kao duhovno biće pozvan u svojem biću kao prirodnome izvršiti stvaralačku revoluciju

»Dobra vijest« da se Spasitelj rodio

Da li nam se Spasitelj rodi?

Nema druge provjere (drugog načina), nego svom disciplinom duha proživjeti život, kako ga preporuča Krist prema nauci prikazanoj u evanđeljima. Druge kritike kršćanstvo s obzirom na praksu nema. Ako takav život, kršćanski — evanđeoski, doista vodi do spasenja (sedam blaženstava), onda kršćanstvo doista nosi u sebi istinu, put i život.

27.

Ovo prokletstvo (Unseligkeit) je razumljivo samo iz svijesti kozmičke solidarnosti. Mnogi su se žrtvovali za svoje uvjerenje. Ali samo Jedan nije samo naučavao (kao Buddha) nego *prinio žrtvu* iz ove svjesnosti i za ovu svjesnost.

To što je On bio rođen, nije se u čovječanstvu probudila svjesnost, nego poziv na potrebnu spremnost na žrtvu, znanje i nužnost ove spremnosti na žrtvu! I u tome se objavljuje Logos u kojemu prebiva najviši Smisao.

28.

K etici poziva:

Etos lica (Person) je ispunjenje njegova »poziva«.

a) Upoznaj svoje sposobnosti (Upoznaj samoga sebe!!)

b) Razvij svoje sposobnosti!

c) Razvij svoju savjest prema *vrijednostima* koje možeš svojim sposobnostima puno ostvariti.

d) Jačaj svoju *volju* u *službi* svog poziva!

e) Čisti svoje namjerenje!

Osjećaj se odgovornim prema svom pozivu! (Odgovornost)

f) Izaberi po mogućnosti svoje zvanje prema svom pozivu!

--- Je li »zločinac« pod uplivom ikakvog svog »poziva«?

Ispunjava li on neki »poziv«?

Dakle (?): Poziv samo (?) usmjeren prema humanitetu (?)

Što je »zločin«? (Mučenici u drugom vremenu »zločinci«??)

PUTOVI K ČOVJEŠTVU

29.

Put do čovještva (u bistvenom smislu) nije jedinstven ni jednoznačan. On može da bude različit i vodi preko više etapa! spec. ljudsko življenje, spec. ljudsko djelovanje, spec. ljudski rad, na posljeticu stvaranje

Ne dospije svaki »čovjek« do posljednje etape. Može se za-
statl.

30.

Nositi ljudsko lice još ne znači *biti* čovjek. Ali ljudsko lice obvezuje da se bude čovjek ili možda bolje: da se postane čovjek.

Veliko je pred tim pitanje (Vorfrage): što je čovjek, što znači »biti čovjek« (»Menschensein«). A slijedi još veće pitanje: Kako se izrađuje »postajanje čovjeka«, što znači »postati čovjekom«, kako *postaje* »čovjek«?

31.

a) Čovjek jedino biće koje (jednoga časa) može da se upozna kao biće krnje i da tu krnjost bolno doživi.

b) Nastojanje oko ispunjenja te praznine u *čežnji* za »punoćom«.

c) Vjera u »vrednote« kao veličine, kojih ostvarenje biva zadatkom da se ispuni »nedostatak«.

d) Stvaranje i izgradnja »dobara« u nastojanju oko preobrazbe bića: znanje i znanost, suživljaj i umjetnost.

e) Za spoznajom.

f) Čovjek i razlike među ljudima i njihova »čovještva«: *čovjek i čovještvo*. Briga oko duše.

g) 4 tipa!! Antropološki *ekskurs!*

h) Razlike u odnosu prema umjetnosti, odnosno umjetničkim djelima u stvaranju i suživljaju [*čovjek kao »duša«!*].

32.

Putovi k čovještvu. Filosofija filosofije

Etos je skup principa (normi) prema kojima valja živjeti, da bi se mogla izživjeti punoća specifičnoga ljudskoga bića.

Etika je (prema tome) nauka o principima (normama) potrebnim da se uzmogne u *punoći* (svestrano) *izživjeti specifično* ljudsko bistvo.

Imati etos, znači prema tome imati te principe (usvojiti ih, i to svaki za sebe prema indiv. odnosno personaln. specifičnoga *svoga ljudskoga* bića), živjeti prema etosu, živjeti prema tim (personalno usidrenim) principima.

Etos je personalan, moral (što je nešto drugo) općenit (kolektivan?).

Dobrota je ono (*etično*) personalno stanje (vrlina) bez kojega nema *stvaralačkog* pokretala ljudskoga.

Etos (dobrota) potrebna pretpostavka za stvaranje na području *istine i ljepote* (znanost, umjetnost).

Čovjek traži istinu i njen prikaz zbog cilja, koji diktira dobrota (spas ljudski, spas kosmosa). Isto ostvaruje prikaz ljepote zbog toga cilja

— ukoliko *mimo* toga: talmi (pseudo) znanost, talmi (pseudo) umjetnost

33.

Nepovredivost čovječstva

Princip *nepovredivosti ljudskog* (*specifično* ljudskog) osnovnog bistva (Grundwesen).

Uo specifično ljudsko bistvo sastoji se osnovno u onome što sačinjava ljudsko dostojanstvo. Njegov »osnov« je zapravo neodrediv, a njegovu konkretnu posljedicu valja tražiti u kulturno-stvaralačkim funkcijama (snagama, odnosno mogućnostima) (svijet vrednota, »osnov vjerovanja«). Ne radi se tu o »političkim« slobodama, nego o nepovredivosti tog osnova vjerovanja; i to u *takvom* »socijalnom« smislu, da svaka konkretna stvaralačka kulturna djelatnost u *principu* izbjegava *povredu* ostalih kulturnih snaga (razvitaka) (na primjer umjetnost ne smije povrijediti i priječiti »religioznost«, to jest istinsku, pravu religioznost). Ali neizbježna trenja *konkretnih* oblika valja obostrano tolerirati (princip tolerancije) (priznavanje *totaliteta* osnova vjerovanja i svih konkretnih oblika — također i politike). Pravo (politika) ima tu toleranciju garantirati i to je »sloboda« u službi stvaralačkog.

(Vidi naprijed: Ljudsko lice obvezuje da se postane čovjek.)

Upravo je tragički teško govoriti o ljudskom dostojanstvu kad se nema opstanak dostojan čovjeka i — možda sasvim bez vlastite krivnje, zbog tragičnih situacija u koje se sudbinom upalo — živi život koji nije dostojan čovjeka.

Prava kulturna dobra nastaju doduše iz individualnih doživljaja (iskustava), ali se vrednuju s *gledišta općeljudskoga* (a ne egoistično, egocentrično s obzirom na individualne ciljeve). Naći »ono što je dostojno čovjeka« (das »Menschenwürdig«).

Ne »sloboda« apstraktnog i neodređenog načina i forme, nego princip obostranog (socijalnog?) poštovanja morao bi politički biti mjerilo.

Političko mjerilo (granica): socijalno poštovanje (da li je pojam »socijalnog poštovanja« moguć i od čega bi se morao sastojati?).

34.

Koliko čovjek i bio naprosto čestica svekolike prirodne zbilje, ipak se iz nje i izdvaja kao biće koje je neizbježno vezano na neizmjerljive zakone njezina unutarnjega sustava; može kao odvojeno od nje da na nju opet i utječe, te njezine sile podrigne svojoj moći. Ipak ta mogućnost nije značajka svih ljudi. Pojedinci su u različitom stupnju i različita dosega vezani uz prirodu, koliko se ona da promatrati izdvojeno iz određene ljudske sfere. U svojoj nejednakoj zavisnosti od prirode i u nejednakome svom odnosu prema njoj, određuju se oni i različito s obzirom na mimoprirodnu svojevrsnu svoju ljudsku bistvenost, po kojoj je čovjeku moguće (iako ne nužno!) da se ogleda kao biće, kojemu priroda, koliko i jest njezina čestica i s njome povezan, može opet i da se stavi nekako nasuprot, kao objekt od kojega se je izdvojio. Gleda li se međutim na taj mogući odnos konkretno, osvjetljavaju se i pojedini ljudi pogledom na to različito! Zbog te se različenosti i ne može odgovoriti jednoznačno na pitanje: što je čovjek, koje mu je bistvo. Nema »čovjeka« u zbilji. Postoji samo mnoštvo ljudi koji s obzirom na svoj bistveni izraz nisu nipošto jednaki. Pa ni jezgra im nije ista, baš s obzirom na stupanj i način njihove povezanosti s onim silama prirode i onim njezinim neizbježnostima kojima se ljudsko biće tu i tamo, bilo u ime svoje ili u ime svih, tj. u korist i baštinu svih, može nekako kao subjekt svoje vrste staviti kao objektu nasuprot.

Razumije se, da se ti odnosi očituju u nezimjernim mogućnostima prijelaza. Ali općenito se — u racionalnoj analizi (sintezi) — mogu karakterizirati u četiri etape:

- a) čovjek »vitaliteta«: lovac, ratnik — samoodržanje
- b) čovjek »socijalan« — održanje vrste
- c) čovjek »rada«
- d) čovjek »stvaranja«

Rad i stvaralaštvo!

35.

Nema sumnje da je težnja koja vodi čovječje biće do samoostvarenja prirodna, što znači do samooblikovanja prema svojevrsnim i čovječjem biću primjerenim i po nj' značajnim osobitostima i svojstvenostima. To isto može se kazati i tako da je težnja čovjekova za očovječenjem u stvari prirodna težnja i gdje bi ona nedostajala, bilo bi to pogledom na čovjeka neprirodno, ne bi odgovaralo njegovoj ljudskoj prirodi, pa bi se i moglo razmisliti, da li bi se takvo u stvari krnje biće još i smjelo nazivati »čovjekom«, kolikogod i hodao na dvije noge te se služio s dvjema rukama. Samoostvarenje prema specifičnom »pozivu«, »ličnom pozvanju«. Ali možda očovječenje čovjekovo ima i općenitu neku određenu osnovu. Da se ona nađe, neće biti krivo (bezrazložno) saslušati u tome pravcu pučko (mišljenje) shvaćanje. Upravo se s toga izvora znade čuti uzvik »to je nečovječno«, i još oštrije »to nije čovjek«!

Na temelju čega pučko shvaćanje oduzima nekome dostojanstvo »ljudskosti«? Prema kakvu općem mjerilu? Takav sud znači ocjenu, to je vrijednosni (ne egzistencijalni) sud, a svojevrsno je područje, u kojega se okviru »vrijednost« izriče područje etosa. Prosuđuje se tu biće doduše *razumno* (animal rationale), ali ne pogledom na razum sam; taj još ne čini prema tom shvaćanju neko biće čovjekom, već naznačuje samo »mogućnost« takva bića. Tek *upotreba razuma* odlučuje o »čovjествu« čovjeka, a ta upotreba može biti različna. Pa i onda će biti različna ako se upotreba i vrši u odnosu prema etosu kao mjerilu: a) vanetično (»onkraj«), b) neetično, c) protivuetično.

36.

Čovječji život je život prema odgovornosti. Samo čovjek na za odgovornost, i to ga razlikuje od životinje. Prema odgovornosti može da odredi svoj život kao socijalni subjekat (teorijski uzevši) na četiri načina (koji se u praksi mogu ispreplitati).

1. Čovjekoliki — neodgovorni život ili bez odgovornosti (ubojstvo, rat)
2. Očovječeni — legalitet (toliko da ga zakon kazneno ne zahvati)
3. Čovječni — moralitet — da ga po javnom mnijenju (i prema običaju i običajnom pravu) ne snađe prijekor (živjeti za svoju i event. tuđu sreću najbližih)
4. Čovjek — etos — živjeti za sreću drugih — svetost

Teorijska odluka i određenje prema faktu (*nepobitnoj* činjenici) *smrti*. Odnos prema smrti kao kriterij za svjesno moralno, odnosno etičko određenje (nalaz principa, etičkih načela).

37.

Ljestve svijeta koje vode do svjetla

1. Čovjekoliki — ne vidi ih, nema potrebe da se uspinje, tek tu i tamo nekoliko prečaga, pa se vraća! (Vode dolje pod zemlju?)
2. Očovječeni: mjedene ljestve. Posluh, stepenice tu i tamo nedostaju. Ljestve ne vode visoko.
3. Čovječni: srebrne ljestve. *Tuđe*. Vode do mjesečeva sjaja.
4. Čovjek: zlatne ljestve. *Samosazdane*, ali hvata ih se s tuđih ljestava trnje. Vode do svjetla, ali preko teških zapreka. Prečage su rastavljene visoko jedna od druge! ad 1) zlatne ljestve, ad 2) srebrne, ad 3) mjedene, ad 4) krhke drvene, trnovite i pune opasnosti, ali samosazdane! Oblite krvlju, vode ipak do *svjetla* (i smisla).

38.

Čovjek je kao biće prirodno stvorenje bijedno i krhko. Ali iznad svih stvorova on se uzdiže — ne time što ima ruku kojom radi, ili razum kojim misli i smišlja, već time što je biće kojemu je moguće da vjeruje u neko bezuvjetno (najviše, najodlučnije) mjerilo života, koje mu naznačuje svrhe bistvovanja i mjesto u okviru zazbiljnosti (svijeta, svemira, kosmosa). Mjerilo je to duhovni princip, i po vjeri je u nj čovjek duhovno biće.

Čovjek: biće koje uviđa (vjeruje u) Bezuvjetno Mjerilo svega svoga bistvovanja i opstojanja te se priznaje odgovornim prema njemu i njegovim posljedicama. (Čovjek kao bezuvjetno odgovorno biće!)

39.

Pitanje o čovjeku ima trostruki sloj: filozofski će odgovor zavisiti o postavljanju pitanja o ishodištu, a ono može biti različito. Može se pitati što čovjek *jest*, što on *može* biti i što on *treba* biti. Budući da konkretno postoji samo mnoštvo ljudi, postavlja se u konkretnom pitanje a) što i kako su ljudi: mnogi, malo njih, izabrani izuzeci; zatim b) kako daleko može među mnogima pojedinac u datim okolnostima dotjerati u »čovječnome«; i c) što treba da budu mnogi i što bi trebali biti prema mogućnosti, što treba da budu oni malobrojni, a što izabrani izuzeci.

Što se tiče »stava« (Stellung) čovjeka, pita se što je, među svim ljudima pod mogućim uvjetima ljudi međusobno, stav mnogih, što malobrojnih, što izabranih.

SMRT I ČOVJEKOVANJE

40.

Posljednja je riječ života smrt, najtvrdja, neumoljiva, bezuvjetna, neopoziva, ništeći je neponištiva. I riječ je, koju onaj ne čuje, koga se upravo tiče! Ona je prvo događanje, koje čovjeka pogađa, a da za nj ne zna niti može znati. Za nj nema doživljaja, pa za njeno bistvo nema ni znanja ni spoznaje.

Tijelo se raspada, a *svijest* (!) se gubi. A sa svijestj i *jastvo*, ono do čega je živ čovjek naročito mnogo držao. Međutim, ni jastva više nema, jer nema ni doživljavanja, kojemu jastvo biva popratnom pojavom.

41.

Smrt kao lječitelj svih rana, kao ozdravitelj od svih bolesti, kao vrhovni liječnik i izbavitelj od fizičkog i *moralnog* (?) jada. To sa stajališta koje onaj koji nadživljuje zauzima nasuprotop umirućega (ako je ovostrano stajalište).

Onima koji nadživljuju zadaje bol, ako oni koji nadživljuju, rastanak doživljavaju kao gubitak. On može, ali onima koji nadživljuju, pod izvjesnim okolnostima donijeti olakšanje, pače izbavljenje. Ovakvo stajalište, s kojeg se ocjenjuje smrt, sasvim je, dakle, relativno i ne donosi ništa bitno (*Wesensgemässes*).

42.

Smrti kao »momentu« odgovara u životu zapravo samo »žrtva«. Ako ti je suđeno umrijeti, potvrdit ćeš tu suđenost životno u stvari po analogiji smislovito samo požrtvovnošću. Požrtvovnost u svemu, na svim vrijednosnim područjima, napose pak *odgovornošću* koja si »uzima« *slobodu!* I kad ti je svjesno, da je neizbježno posljednja riječ života smrt, nećeš znati za strah, ispred prave svoje »slobode«. U onom, u čemu znaš i osjećaš da si odgovoran, uzet ćeš si slobodu za djelovanje u tome smjeru (odgovornosti), unatoč svoj ljubavi prema životu!

43.

(*Smrt i čovjekovanje*)

Smrt može biti blaga i draga kao ljubav, a ljubav zna biti (gdjekad) neumoljiva, bešćutna, i bezdušna, i kruta kao smrt.

Vlastita se smrt ne da doživjeti, ali tuđa zna biti sudbosnim doživljajem. Tako se smrt doživljava samo prema i u »mi«, ona je doživljajno u stvari »mistvena« (što je za neku filozofiju smrti *odlučno!*).

*

Velikim stvarateljicama (radateljicama) i osloboditeljicama čovječstva smrti i ljubavi posvećeno.

ETIKA

44.

Smrt je ono po čemu se prosuđuju različite etike. Obuhvati li se život da bi se iz toga odredio izvor i cilj *etičnoga*, obuhvaća se najposlije samo *dio* života: etika a) ćutilnosti (hedonizam), b) sreće (eudalmonizam), c) koristi (utilitarizam), d) savršenosti i sl. Ali kako bi se mogla za etiku *cjelina* života ili cijeli osnov života učiniti djelotvornim? Tako da se na život u svrhu *etičkog* određenja gleda izvana, od smrti [smrt kao element živoga! (Boga)!]. Kako promatrati život iz smrti (vom Tode aus) —

- a) nihilistički — iz egoizma. »Ja umirem tako i tako, dakle mogu sve činiti i dopustiti.«
- b) pozitivno — stvaralački, *neegoistično*. »Ja umirem, odlazim, ali drugi žive, ostaju: dakle, kako oblikujem, jer umirem, svoj život jer će drugi živjeti!«

Polazeći odatle, *smrt postaje stvaralačka!*

Ovakav, iz smrti oblikovani život, *uskrsl* je život, ako se promisli da je život pod a) uništen, *ništavan* (genichtetes), u ništa upravljen, jedan *umrli* život, u umiranje donesen i *doveden* život.

45.

*(Osnovni problem!?) Izlazište etike?
(Stvaralaštvo smrti!?)*

A. — Posljednja je riječ života — smrt. Izvod prema B!

B. — Čovjek u svome čovječstvu. Čovječstvo kao poziv, kao pozivanje čovjekovo. Pitanje kao i — po mitu: da li je »vjeran« (sebi — bogu) anđeo ili je pali (sebi, bogu, svom pozvanju nevjeran) anđeo. Što je međutim pozvanje čovjekovo, što je to »čovječstvo«? Što je »bistvo« ljudsko? Empiričko — metempiričko (iskustveno — zaiskustveno). Ima li čovjek neki »vječni« poziv? Razlike među ljudima. Razlike i pogledom na »čovječstvo«,

pogledom na »pozvanje«? Može li se čovjek *odreći* svog trenutnog zemskog a s druge strane i svoga »vječnog« (»trajnog«, »bistvenog«) pozvanja? »Nečovječni« čovjek, »čovjekoliki« (»čovječasti«, iznakaženi »čovjek«), »očovječni« u vrijednosnoj »magli«! »Čovječni« (upokoreni, heteronomni) i »potpuni« produhovljeni, »pobožanstveni«?? (»čovječni« — »mjesečni« i »bistveni« — »sunčani« čovjek?). Očovječeni: hilični, čovječni i psihični, bistveni »puni«: pneumatični. Psihični ne nijeće hiličnost, pneumatični ne nijeće (poriče) ni hiličnost ni psihično pozvanje. (Nijekanje hiličnosti, poricanje *vrijednosti* hiličnome kao posebno pitanje! Epohalna, individualna, socijalna uvjetovanost određenih postavaka pozvanja?)

46.

Za etiku

Posljednja je riječ života — smrt.

(Tek smrt tko shvati — živi iz dubine)

- a) Shvaćanje smrti. O shvaćanju života po shvaćanju smrti...
- b) Život i sudbina. Udarci sudbine i potreba da se podnesu i nose.
- c) Vrednote života kao *dar* »sudbine«
- d) O cilju života. *Pozvanje!* Zvanje i pozvanje
- e) Pozvanje u kozmičkoj vezanosti i obveznosti
- d (!) Zvanje i odgovornost. Odgovornost u smislu dužnosti izvršavanja poziva u čitavosti života putem zvanja
- e (!) Vjera u vrednote i potreba njezina
- f (!) Ljubav kao vodilja prema svrsi života na osnovu njezna značenja kao darovateljice i podržavateljice smisla (smislovitosti) poziva

Bezuvjetna sudbina: smrt

Cilj života — *prevladavanje* individualne smrti, konkretno *sudbine* i udarača

sredstva: *ispunjenje pozvanja!*

[ne: cilj — prevladavanje ćutilnosti]
[ne: sredstvo — očišćenje (Plotin)]

47.

Smrt (Etika)

Ono što, čini se, filozofi nisu opazili je činjenica da je smrt povlačenje mrtvoga iz svakog kolektiva (sveza »individuala«) i oslobođenje (otkupljenje) svake veze s *moću*, istodobno je i gubitak svake moći mogućnika, individualnosti koja ima vlast i zapovijeda.

S druge strane može on »uskrsnuti« u svojoj »zajednici« kao »lice« (»Person«) u svojem djelovanju i utjecanju kao ličnost (Persönlichkeit), kao stvaralačka ličnost (koja stoji u službi kulturnih vrednota).

48.

K etici (Analogija s estetikom)

Paralelizam dobara i etike obveze (Pflichtethik)
 hedonizam: Živi (dobro) s užitkom (genussreich)
 eudaimonizam: Živi (dobro), bezbrižno
 utilitarizam: Živi prema čudi (mutgleich)
 etika savršenosti (Vollkommenheitsethik): Živi plemenito,
ispravno
 Živi istinito (wahrhaft)
 Živi prema vrednotama i sl.
 Živi duboko bistveno (wesenstief)
 (Živi prema tvojoj bistvenoj dubini) i sl.

K etici: »Moralno« (»etično«) je nešto *samo* u odnosu na čovjeka. Gdje taj odnos nedostaje, može neko djelovanje biti i moralno indiferentno. Budući da je moralno djelovanje usmjereno na bivanje i na život čovjeka, pita se, dakle, što je *ljudski* (i to specifično ljudski) život. Životni krugovi (Lebenskreise) (vitalnost, emocionalnost, intelektualnost ili ... (politika-ekonomija!), estetika, logika, religioznost i sl. — jesu li to životni krugovi i životni *stupnjevi* (stepenice, Lebensstufen)? odnosno životni *vrednosni stupnjevi*? Priroda — duša — duh? *Tri* moralna odnosno etička zauzimanja stava?

49.

Postoji li »obveza« djelovati »dobro«, »etički«? Sigurno ne. Čovjek može raditi i propustiti ono na što je prisiljen (svojom) prirodom. A on i ne radi ništa drugo! Filozofske etike znače samo: ako si dobar ili hoćeš dobrotu, onda djeluješ tako i tako, odnosno trebao bi tako i tako djelovati. Ili: ako ti tako i tako djeluješ ili si voljan tako i tako djelovati ili ako »jesi« takav i takav — onda radiš dobro, odnosno dobar si! »Obvezan« si samo *legalno* djelovati, društvo odnosno zakonodavac zahtijeva od tebe socijalno relativno prihvatljivo djelovanje. Ti si na to upravo prisiljen, prijetećim sankcijama *heteronomno* djelovati. Autonomno djeluješ samo, odnosno biti ćeš na to potaknut, gdje si uvjeren da si izabran za neko »pozvanje«, i tako na nj obvezan, kad si *opsjednut* idejom nekog (tvojeg) pozvanja. Onda jesi (ili si umišljaš) da stojiš iznad heteronomije,

da se smiješ postaviti iznad heteronomno zahtijevanoga! Tvoj stav prema životu i zajednici, prema državi, crkvi i društvu onda je — etički — slijedeći: Trebam li slijediti svoj poziv i mogu li ga slijediti, onda moram tako i tako *živjeti*, odgojiti se za to i to, tako i tako se držati, takav i takav *biti*, oblikovati se u takvog čovjeka, u takvu ličnost. Različne etike daju onda za različne pozive, odnosno tipove ljudi i karaktere, prijedloge, upute, obrazloženja, pretpostavke, naputke za to. Zapravo, objašnjava svaki filozof, *one* mogućnosti i načine koji se njemu u pogledu *njegova ljudskog* »poziva« čine najprikladniji i *njegovom* životu i njegovom pozivu najprimjereniji i za provedbu najzgodniji!

50.

Umjetnost i etika

Ne postoji sigurno nikakva »obveza« ni kojeg čovjeka da stvara umjetnička djela, a takva obveza i ne može postojati. (Možda tako ne može ni nadlegalna »dobrota« biti obveza.) Ako, pak, čovjek (netko) misli da je *pozvan* stvarati umjetnička djela, onda za njega postoji »obveza« (na njega onda ide »zov«) da stvara istinska, stvarna, smislovita umjetnička djela, dakle da bude »dobar« umjetnik. To, *jer* on — budući da to shvaća kao svoj »poziv«, *autonomno* sudjeluje u i na tom svojem stvaranju. Tako on i »mora« stvarati umjetnički, a ne »heteronomno«, što znači prema tuđem uzoru! Obveza poštenja, istinitosti i originalnosti (Selbstsein!).

Umjetnost i čovjštvo

Sva umjetnost je djelo čovjeka i u svakom djelu očituje se čovjek, kako kao individualan tako i kao socijalan subjekt — dakle u tom svojem dvostrukom biću (Doppelwesen) — dvostruko biće i kao *tijelo i duša*.

Različitost umjetničkih djela zbog različitosti umjetnika.

Antropološka pretpostavka u duševnosti prikaza (nasuprot duševnosti prikazanoga), odnosno prikazane duševnosti (vidi: *Duša i umjetnost*, Estetika II, posljednje poglavlje).

51.

Čudorednost i ljubav

Čudnovato je da u ljubavnom odnosu »altruizam« nikako ne ostvaruje smisao ljubavi. Onaj koji ljubi, pretpostavlja da mu se ljubljena približava *iz vlastite potrebe*, da mu se podaje da zadovolji vlastitu (ne *njegovu*) potrebu. Čini li ona podavanje od njegove prijašnje privole ili od njegove potrebe *apsolutno* ovisnim (ne samo relativno), što znači ne da li on podavanje *hoće* ili želi, nego da li »u relaciji« prema njoj on *privoljuje, dopušta*, da li on njenu ljubav i dar, darovanje nje

sam hoće *primiti*, ne da li on nju »hoće« (bez obzira da li ona hoće!), onda je to dar darovan iz sućuti i s obzirom na ljubavni odnos bezvredan.

U ljubavi se ne pita »hoćeš« li, već »dopuštaš« li da te ljubim!

Ali to znači:

Ovdje je *egoizam* i upravo on (ćudoredno) punovrijedan i poželjan — altruistički motivi kao *osnovni motivi* oslabljuju baš moralnu vrijednost ljubavnog davanja! (Istom *izvedeni* (sekundarni) motivi ljubavi izviru iz altruističkih sklonosti i »trebaju«!)

Ovo bi dakle bio jasan slučaj gdje se sa stajališta ćudorednog vrednovanja »egoizam« i »altruizam« podudaraju. Motiv nije jednoznačno samo dan, nego »tražen« (»treban«) (»gefordert«, »gesollt«), etičko vrednovanje briše granice!

Ljubav ne pita — ona se daje; ona poklanja, daruje i služi.

Ne treba se borbom »sredstvima moći«, nego punim ljubavi počinkom prirode — ostvariti oslobođenje od nje, otkupljenje. (Trebalo i zlo — *ljubiti!*)

Nadvladavanje volje za moći! ljubaviju!

Stupnjevi nadvladavanja: Srdžba na zlo je najniži stupanj puta (k dobru, k otkupljenju).

Zlo je ograničenost i sputanost bića u individuaciji, prirodnoj vezanosti duše. Ono je nedostatak, jer je ograničenost, sljepoća. Ali je i pozitivno, kad se izražava kao zapreka razvitku dobrog u usmjeravanjima volje i djelovanjima volje!

Da li »nedostatak« ili »radikalno« zavisi samo od gledišta(?) s kojega se određuje? Samo s obzirom na posljedicu! (Koliko se određuje s obzirom na posljedicu.)

Za etiku

52.

Što je čovjek?

Biće koje putuje.

Putnik od životinje k anđelu (?)

od žudnje za moću

od žive lešine

od vezanog bića

od podavoljenoga

od onoga koji proklinje

od vezanoga

od onoga koji informira, manipulira

od onoga koji više

i od anđela k životinji

k ljubavnoj čežnji

k slobodnom biću

k pobožanstvenjenom

k onome koji blagosliva

k samotniku

k onome koji komunicira, osloboditelju

k onome koji šuti i razumije šutnju

53.

Za etiku

Ne možeš biti ničiji, ako nijesi svoj!

Ljubav — sposobnost ljubavi

Ono što čovjeka čini pravim čovjekom, nije razum. Kao animal rationale, on je još u »animalnome«. »Čovjek« je u pravom smislu po svojoj »sposobnosti ljubavi«: ta ga čini neanimalnim bićem! Sposobnost ljubavi daje biću pečat »ljudskog bića«, a samo kao *mjerilo ljubavi* treba razumjeti čovjekovu duhovnost (razum, razbor, spoznaju, »doživljaj evidentnosti«!). Visina produhovljenosti ljubavi, odnosno sposobnost ljubavi u smislu duhovne visine, odlučna je u antropološkom određenju: bez ljubavi (Lieblosigkeit) — seksualna ljubav, odnosno seksualnost (*očovječen seks*) — čovječna »erotizirana« seksualnost — ljubav prema čovjeku (Menschenliebe), sveta, žarka, »vječna« — ljubav, »smrću posvećena« ljubav.

54.

Za etiku

Moguća su četiri emocionalna stava prema svijetu i živome:

a) ravnodušnost, b) ljubav, c) mržnja, d) pravednost

ad a) Ravnodušan (kao amoralan) pušta svijet da ide ili stoji 1) onakav kakav jest ili se daje, ili 2) odnosi se razarajući prema njemu bez suosjećanja i bez obzira na tuđu patnju. — Tip čovjeka: »čovjekoliki«.

ad b) »Čovječni« vjeruje u beskrajno djelovanje svakog čina i ravna svoj život prema konsekvencama tog vjerovanja (ovaj »minimum« kao pretpostavka da se moralnome dade smisao).

ad c) »Nemoralan«, onaj koji nanosi patnju, razara (također pripada »čovjekolikome«).

ad d) »Očovječeni« — ipak na neki način »zaslijepljen« — prema »pravednosti«.

ad a) i c): Čovjekoliki.

ad b) Čovječni i čovjek.

ad d) Očovječeni.

? ? ?

55.

Apologija hedonizma!

Svako dobro koje se odbacuje može da se otklanja ili da ga se odriče uvjetno ili bezuvjetno. Uvjetno — ako bi nastojanje oko ostvarenja dobra zastranilo i bilo zašlo u svom rezultatu

u protivštinu, bilo onemogućavalo ostvarenje drugih — pozitivnih i poželjnih — vrednota.

Bezuvjetno odbacivanje značilo bi, da se nešto, što se smatra vrednotom ili dobrom u bitnosti iskazuje bezvrijednim ili protivuvrijednim ili neostvarivom (dakle besmislenom) željom ili nadom!

»Slast«, uroda«, »užitak«, kako je s tim?

Kratko antihedonicima: Ne znači li nijekati opravdanost »slasti« kao (jednog između drugih: i tu sam pluralista!) svrhe nijekati ujedno i vrijednost *života*? Naposljetku: U slasti (i upravo u povodu slasti, pa i »zbog slasti«) se oplođuje, rađa, stvara! Tko bi se dao na oplodnju i na eventualnu bol (!) ljubavi, kad ona ne bi bila — bar u toj dimenziji, u tom smjeru, u tome vidu i času — svrha, *posljednja* svrha opstanka, prolazna opstanka koji žudi za trajnošću i vječnošću! Naposljed: I prolazan trenutak blaženstva u slasti (ljubavnoj) može inauguirati lanac ispunjen vječnošću. Slast može da izvire iz egoizma, ali utjecati može u potpuno od sebeznalosti odriješeno događanje. Subjektivno usidrena slast (ljubavna!) može da ostvari objektivno izviranje nedogledna događanja, kao izvor daljega svojstvena doživljavanja, »mi« događanje, život u »dvoći« (Zweisamkeit), a dalje rađanje nova života.

Bi li život »tekao« bez osnova u »ugodi«, »slasti«, »užitku«? Nijekanje opravdanosti slasti znači ujedno i nijekanje opravdanja života i opstanka!

56.

Sreća je u mogućnosti obožavanja.

Sretan je onaj koji ima nešto ili bolje rečeno nekoga, što ili koga može obožavati, ili u odnosu na što je uvjeren da obožavanje, bilo subjektivno ili objektivno, ima smisla.

Čovjek mora obožavati da bi mogao biti sretan. U tome je također smisao, *Amor dei intellectualis*, kao izraz najviše moguće ljubavi koja zapravo znači obožavanje! (*Amor hominis spiritualis.*)

Kažemo li nečemu da ima smisla, potvrđujemo njegovo opravdanje postojanja (Berechtigung zu sein), »zbiljskog« postojanja (»wirklich« zu sein). Pitamo li o smislu, to pitamo o opravdanju postojanja. Potvrđujemo li smisao nečega, to izjavljujemo našu želju, našu volju, naš pristanak — da *može* postojati, *smije* ili *treba* (ili najmanje »može«) postojati, doista, djelujući, djelotvorno postojati! (wirklich, wirkend, wirkungsvoll sein!)

Smislovito postoji pravo (Das Sinnvolle besteht zu Recht).

59.

K etici

U ovom času mislim da su dvije najviše kreposti, bezuvjetne pretpostavke *pravoga* života: *istinitost i dobrostivost*, i to napose ondje gdje se vežu i prožimaju u istinitu dobrostivost i dobrostivu istinitost. Bez njih nema »plemenita« ni »dublježa« života — bez njih na poslijetku nema *stvaralačkog* života — tek što taj mislim — traži još jednu krepost: čednost.

[O istinitosti (duh, duhovnost) i dobrostivosti (duša, duševnost) vidi i naprijed!!]

! dobrostivost do *požrtvovnosti!*

istinitost → čednost → dobrostivost → požrtvovnost

60.

Još jednom »sloboda«

Valja se osvrnuti na mogućnost da bi »volja« (koliko dolazi u pitanje problem determinizma i indeterminizma) mogla biti i *izvan* alternative »slobodan« — »neslobodan«. Nije isključeno da je »volja« nešto što se uopće ne može prosuđivati s obzirom na slobodu i neslobodu, već se kreće i ostvaruje u dimenziji stvarnosti (prihvatimo li takve »dimenzije«) koja podliježe određenjima sasvim druge vrsti. Trebalo bi naći takvu vrst određivanja da problematika volje bude u tom smjeru ispravno i jasno postavljena.

Voljno odlučivanje, promatrano izvan alternative slobodno — neslobodno, bilo bi (možda) nužnost s *promjenljivim* smjerom cilja (ili sl.). [Ovaj »Varijabilitet« odražava onda (ako nastupi slučaj) dimenziju stvarnosti alternative slobodno — neslobodno!?!]

THOUGHTS AND NOTES

Summary

These notes, which are part of Vuk-Pavlović's philosophical heritage, were not as such assigned for publication. They are fragments of his philosophical studies, for the most part revealing the foundations of his philosophical system. The span of time in which they were produced extends to more than three decades.

Founding his philosophy ontologically on life experience and the source of intellectually organized activity, Vuk-Pavlović concentrates in these notes on the problems of the materialization of total humanity in our life. This is, in his view, the meaning of the autonomous personal ethos. The road to reach this goal is the road of human behaviour, differing for each individual, because it depends on the individual revelation of this meaning. By direct experience we materialize different relations towards absolute values, penetrating in this way into different regions of meaningfulness and creating for ourselves conditions for experiencing, to a higher or lesser degree, the fullness of our experience. To experience fully our human existence corresponds with the finding of the absolute meaning of our own life, that is with transcending from the individually conditioned transitoriness into the non-transitoriness of eternity. In this way we achieve a kind of redemption, that is a creative liberation from the absurdity of life. Vuk-Pavlović's search for a pluralistically grasped fullness of humanity, which is one of the characteristics of his philosophy in general, has led in these notes to an eschatological intensification. To exploit the richness of a real human existence, which is in fact the richness of one's personal ethos, is only possible if life is observed from the outside, from the standpoint of death. Death becomes the last word of life, the creative word, because the view from it on life transforms the total foundations of life into a basis for the ethos illuminated by the radicalism of death. The creativity of death reaches as far as the ultimate depths of life.

However, death loses its creativity and passes into a mere destruction if we surrender to the absurdity of life. As a process, the creativity of death is conditioned by the process of the meaning of one's own humanity. By this building of our real personality we become a member of the entire human community, that is, the community of spiritual beings bound together by the links of love. Consequently, death and love are »great creators and liberators of mankind«. As profound promoting powers, they are present in all forms of human life, culminating in its creative heights.

In these posthumously published notes, the problems are exposed very precisely, often only hinted at; a number of them were in fact sketches for some more widely planned treatises, some of which ment to be included in the book in which Vuk-Pavlović intended to put forward the ethic foundations of his philosophical system.